

El Breviculum i les miniatures de la vida d'en Ramón Lull de la Biblioteca de Karlsruhe,

per JORDI RUBIÓ.

EL Director de la Secció de manuscrits de Karlsruhe, W. Branbach, publicà en 1893, en dotze fototopies, les miniatures d'un còdex lul·lià d'aquella biblioteca, del més gran interès literari i artístic.* Ademés de donar una puntual descripció del llibre, féu una explicació de cada una d'elles, acompanyada de lleugeres notes, no sempre ben orientades. D'aquesta obra se'n degué fer una tirada curta, perquè a Alemanya mateix és difícil de trobar, i restà gairebé ignorada dels nostres lul·listes. Crec que D. Estanislau Aguiló, de Mallorca, en tenia un exemplar, però jo no l'he vista mai citada en els estudis publicats a Catalunya i a Mallorca sobre en Lull.

Per aquesta raó, i perquè en Branbach s'acontentà amb extractar i traduir alguns textos del llibre, prou interessants, que no eren reproduïts en les miniatures, no crec fora del cas donar una indicació del contingut del manuscrit, tot acompanyant la reproducció de les seves miniatures i el text sencer d'alguns d'aquells fragments, aprofitant les notes que en vaig pendre l'any 1913. He intentat, ademés, averiguar qui va ésser-ne l'autor, qüestió que no tocà absolutament en Branbach, i que m'ha portat a relacionar el manuscrit de Karlsruhe amb un dels textos lul·lians més interessants conservats a la Biblioteca Nacional de París.

Porta avui el manuscrit, a la biblioteca de Karlsruhe, la signatura Sanct Peter, perg. 92, i hi figura des de l'any 1807, en què passaren a aquella col·lecció els manuscrits del monestir de benedictins de Sant Pere de la Selva Negra (V. Branbach, *Die Handschriften der ... Bibliothek in Karlsruhe*, Karlsruhe, 1891; I, 24). El monestir l'havia adquirit en 1736, per mans del seu abat Ulric, d'un senyor de Weigelsperg; així es fa constar en una nota del mateix manuscrit i en els anals de Sant Pere, fent remarcar que el llibre és *rarus et magni pretii*. Fou sempre considerat com una de les

* *Des Raimundus Lullus Leben und Werke in Bildern des XIV Jahrhunderts*. Karlsruhe, Verlag von Ch. Th. Groos, 1893. 19 pp. de text i 12 làmines en foli.

joies d'aquella biblioteca, i com a tal fou assenyalat en el *Iter Alemannicum* de Martinus Gerbert.* El manuscrit procedeix de França, com ho indiquen diferents notes de posseïdors, la més vella de les quals, d'últims del segle xv, es refereix a un monestir francès de Sant Secundí. En el segle xviii ja era a Alemanya.

És un manuscrit de pergamí, escrit en els primers anys del s. xiv, que consta actualment de 44 ff. (350 × 277 mm.), però que en el s. xvii, època en la que sembla fou foliat a baix de plana amb xifres aràbigues, en comptava 61. Avui manquen els ff. 13, 14, 15, 39, 44-54, 59 i 60. El f. 61 és capgirat, i ja ho era al foliar-se el còdex; és format per dos fulls de pergamí enganxats, en els que hi devia anar una gran figura circular de moviment; encara es veu el forat on es subjectava el cercle giratori. En les quatre cantonades s'hi expliquen les quatre *conditiones* per a l'ús de la figura. Al verso s'hi veuen també rastres d'un cercle en vermell, i a les dues cantonades superiors hi ha vestigis d'una explicació que no pot arribar a llegir-se.

La relligadura actual és de principis del s. xix, de paper i cartró de color, amb bagues blaves, mig estripades.

El llibre consta de dues parts; la primera, que comprèn els 12 folis primers, és iconogràfica i serveix d'introducció a la segona, que omplia la part més considerable del text, i és un *Breviculum ex artis Remondi electum, ad preceptum regine Francie et Navarre sublimatum*. El descriuré a continuació.

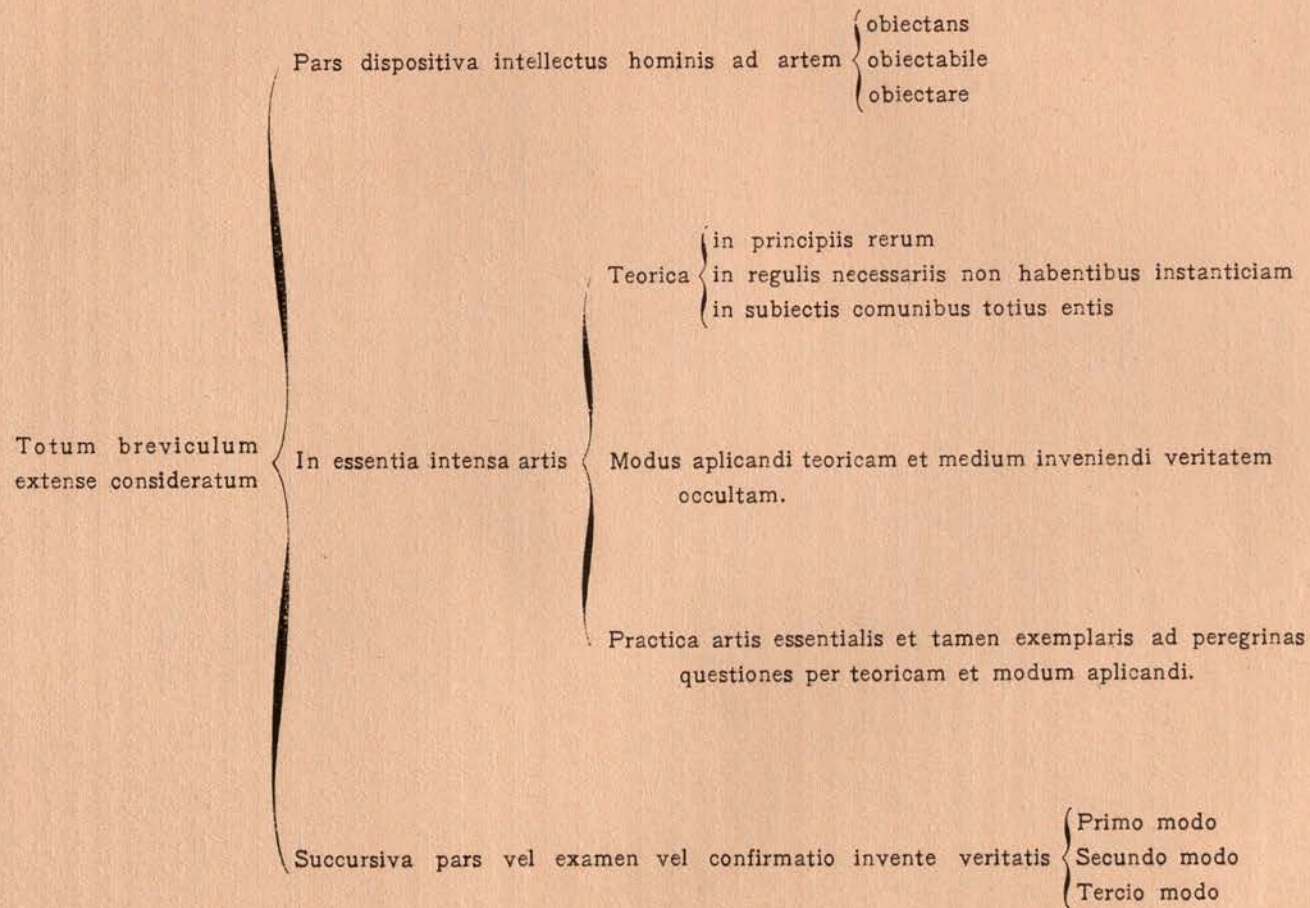
Fol. 1. S'hi conté el pròleg del que féu escriure el manuscrit, i que copió al final en l'apèndix I. Comença: «*Intentio quare feci fieri...*»; f. 1 v.º, làm. 1; f. 2, làm. 2; f. 2 v.º, blanc; f. 3, blanc; f. 3 v.º, làm. 3; f. 4, làm. 4; f. 4 v.º, blanc; f. 5, làm. 5; f. 5 v.º, explicació de la làmina 5, que reproduceix en l'apèndix II; f. 6, blanc; f. 6 v.º, làm. 6; f. 7, làm. 7; f. 7 v.º, blanc; f. 8, làm. 8; f. 8 v.º, blanc; f. 9, blanc; f. 9 v.º, làm. 9; f. 10, làm. 10; f. 10 v.º, blanc; f. 11, blanc; f. 11 v.º, làm. 11; f. 12, làm. 12; f. 12 v.º, blanc.

Manquen després 3 ff., que no crec que continguessin miniatures, perquè la llur serie sembla closa amb la làmina 12, que representa l'entrega a la reina de França dels tres resums fets pel *compiler* del llibre, de les obres de Ramón Lull.

Fol. 13 v.º (abans f. 16 v.º): Comença en vermell: «*Incipit breviculum ex artibus remondi electum ad preceptum regine francie et navarre sublimatum*».

Segueix en negre, en forma sinòptica, l'índex o taula del contingut del llibre, que copió a continuació, conservant la disposició de l'original:

* Parlant de Sant Pere de la Selvanegra, diu: «*Singularis tamen est codex membranaceus maximae formae, ubi primum habetur Vita Remundi (Lulli sc.) cum imaginibus pictis, adiuncta simul figurarum singularum explicatione, autographa, ut haud obscura produnt indicia, manu...*» (Ed. secunda, Typis San-Blasianus, 1773, p. 395.)

1) La primera part, o *Pars dispositiva*, comprèn els ff. 14-27 (abans 17-30). És escrita en forma esquemàtica, amb taules, llistes de principis, etc., molt curiosament. Acaba al f. 27, numeració moderna : «pro novem generibus accidentium predicamentorum».

Els ff. 27 v.º i 28 en blanc.

2) Segona part, o l'*Ars brevis* (*Hist. litt.*, L). Comprèn els ff. 28 v.º-39 v.º (abans 31 v.º-43 v.º). Al f. 28 v.º, les quatre figures de l'Art lul·liana, bellament caligrafades a tres tintes. Al f. 29, comença el text, amb la rúbrica en vermell : «*Deus in timore tuo et de tua gracia magna confidens, Incipit ars brevis generalis que est ymago artis magne electa ex textu artium Raymundi lul cuiusdam regis maioricarum senescalli ordinata per partes ut patere potest sequendo litteram.*» Segueix en negre, amb una caplletra molt adornada : «*Ratio quare fecimus istam artem brevem...*»

A dalt de la plana, en lletra alemanya d'últims del s. xvi o principis del xvii, s'hi llegeix : «N. B. Dieses kommt mit dem gedruckten nicht an allen orten vber ein.»; en Branbach fa observar també que no és el text autèntic de l'*Ars brevis*, sinó una elaboració del mateix, ordenada de vegades la materia en forma diferent, i amb extrets de l'*Ars magna*.

És dividit el text en les nou parts acostumades, essent escrites a dues columnes les tres primeres, i a ratlla seguida les restants. S'interromp el text en la vuitena part, després de la taula, que fa set columnes, i em sembla no és completa. Segueix una llacuna de 11 ff., en els quals terminava la segona part del *Breviculum* i devia començar la tercera.

3. *Succursiva pars*. Comprèn els ff. 40-43 (abans 55-58), i en els que manquen al davant s'hi contindrien les dues primeres divisions d'aquesta part i el principi de la tercera. En la forma actual, comença : «*Nomi materia punctum transcendentem dicimus inveniri posse.*» Al f. 43 v.º s'interromp, mancant els dos folis següents, com ja hem dit més amunt. L'última rúbrica, a la fi de la segona columna, diu : «*De deo et eius operatione*», i s'interromp amb els mots : «*sed eam esse est infinitum.*»

Poca cosa ens diuen sobre l'autor del llibre les curtes ratlles introductores amb què comença, però les làmines que reproduim, ens orienten bastant respecte de qui fou el personatge que féu executar aquest riquíssim manuscrit. Set d'elles representen la vida de Ramón Lull, en els seus principals episodis, des de la conversió fins al segon viatge a l'Àfrica, tal com els recompta la Vida anònima coetania. De les cinc restants, tres (núms. V, VI i VII) són figuracions al·legòriques de la doctrina lul·liana, i les XI i XII són les que fan directament referencia a la confecció del *Breviculum*. Per elles veiem que un anònim amic de R. Lull, anomenat en el llibre l'*epitomator* o el *compilator*, s'ofereix a fer tres resums (un de gros, un de mitjà i un de petit) de la doctrina continguda en 155 llibres lul·lians, per a presentar-los a la reina de França i Navarra. Ramón Lull ja havia patit de veure la poca eficàcia de sos llibres, i ja és sabut que ell mateix alguna vegada s'havia resolt a reduir-los i extractar-los, per a facilitar-ne la

comprensió. Quan el seu amic (lâm. XI) li demana permís per a fer els tres resums, en un curiosíssim diàleg que pot llegir-se en les làmines, no li posa més condició que la de què sigui respectat l'esperit de sos escrits: «*Dum tamen textum non ledas, ex omnibus eligas quod est utilis et magis intelligibile, diligibile et recordabile, quare quod pretermisi in uno libro, recuperavi in alio, ideo optime facis*». L'anònim deixeble va complir bé la tasca començada; per això al presentar-se R. Lull, vell i abatut, acompanyant-lo davant la gràcil figura de la reina francesa (lâm. XII), elogia el seu treball, ja que *finem principalem observavit et textum non mutavit*, i, sobretot, *studium alliorum alleviavit*. Tres eren els llibres entregats a la regina de França, anomenats *Breviculum promissum*, *Electorium medium* i *Primum electorium*, i jo crec que el primer és el que trobem copiat en el manuscrit de Karlsruhe, a continuació de la sèrie de les miniatures.

Ara bé: qui era el *compilator* a qui devem aquest manuscrit? Pel seu vestit de drap blau folrat d'erminis, amb el qual el veiem ja representat en la lâm. II, entre el públic que escolta el sermó, sembla ésser un canonge, i un no pot menys de pensar amb en Tomàs le Myesier, canonge d'Arras, autor de les *Questiones Attrebatenses* i un dels més fidels amics que Ramón Lull tingué a París.¹ A la seva gran Biblioteca Nacional hi ha un groixut manuscrit (lat. 15450) que entre altres escrits lul·lians conté el text llatí més autèntic de la *Vida coetania* i el catàleg d'escrits lul·lians de 1311, recull procedent de la Sorbona, on fou llegat en 1336 pel mateix Tomàs d'Arras. Ell deu ésser-ne l'autor segurament. Jo no l'he pogut examinar directament, i el conec sols a través de les notícies que se'n troben escampades en el volum dedicat a R. Lull de l'*Histoire littéraire de la France*, però a Munic se'n conserva una còpia del s. XVII, entre els manuscrits aplegats per a l'edició maguntina. A judicar per aquesta còpia, el ms. 15450 de París no és altra cosa que el gran *Electorium* de què parla el manuscrit de Karlsruhe, i com és probablement compost per en Le Myesier,² no resulta dubtosa la identificació del *compilator*. Així tindriem, doncs, que dels tres volums que aquest compongué se'ns en haurien conservat el més petit i el major, o sigui el *Breviculum* i el *Primum Electorium*. Com que el fet té novetat i no sé que s'hagi intentat encara la filiació del recull de París, tan interessant per contenir el catàleg dels llibres de Ramón Lull i la seva vida, en donaré una breu descripció, a base de la còpia que se'n guarda a Munic, procedent de la llibreria dels Pares de la Doctrina Cristiana de Sant Carles de París.

El ms. 15450 de la *Bibliothèque Nationale*, és un gruixut volum de 561 ff., i és transcrit en els ms. 10561-10565 de la Biblioteca Reial de Munic. És anomenat *Elec-*

1. *Hist. litt. de la France*, XXIX, p. 31.

2. Almenys fou el que el llegà a la Sorbona, segons es desprèn d'una nota que copio de la transcripció de Munic (ms. 10561): «*Tabula tractatum contentorum in volumine manuscripto pergameneo in folio operum divi doctoris et martyris Raymundi Lullii, quod servatur in Bibliotheca Magistrorum et dominorum in Sorbona, in cuius fine extremo et novissima pagina sic scriptum est: Iste liber est pauperum magistrorum de Sorbona in theologia studentium Parisiis, ex legato Thomae le Miesier Canonici Atrebatensis in medicina magistri, precii centum librarum turonensium anno domini M.ccc.xxxvi. mense septembris. Anima eius requiescat in pace.*»

torium Raymundi Lulli, i es divideix en nou parts, de desigual extensió. La primera, serveix d'introducció, i conté la Vida de R. Lull, el catàleg de sos escrits i la *Prima pars magna disponens ad Electorium*. Després d'aquesta preparació, original de l'autor del compendi, segueixen en el ms. monacense 10561 els escrits lul·lians, que el compilador considerarà essencials per a l'estudi i coneixement de la doctrina lul·liana. Els aniré detallant:

Ms. 10561. 1.ª *pars magna*.

1. De modo naturali intelligendi.
2. De ascensu et descensu intellectus.

Ms. 10562. 2.^a *pars magna*.

3. Ars inventiva.
4. Ars magna.
5. Tabula generalis.
6. Lectura compendiosa tabulae generalis.
7. De ente reali et rationis.
8. De substantia et accidente.
9. Principia philosophiae complexa.

Ms. 10563. 3.^a *pars magna*.

10. Investigatio generalium mixtionum.
11. De novis fallaciis.

4.^a *pars magna*.

12. Quaestiones super librum de ascensu et descensu intellectus. Item quaestiones solvendae per artem libri de ente reali et rationis. Item quaestiones solvendae per librum de venatione substantiae et accidentis.
13. Quaestiones principiorum complexorum generalium philosophiae.

5.^a *pars magna*.

14. Quaestiones magistri Thomae Attrebatensis.
15. Quaestiones quas quaesivit quidam frater Minor.
16. Reprobatio errorum contra Averroem.

6.ª *pars magna*.

17. De libero arbitrio.
18. De praedestinatione.
19. De praedestinatione et praescientia.
20. De anima.
21. De Deo.

Ms. 10564. 7.ª *pars magna*.

21. Quaestio valde alta et profunda. (Va precedida d'un pròleg original del compilador.)
22. Liber gentilis cum parabola.

(És una curiosa imitació del *L. del Gentil*, que es retroba en altres textos de Munic, i deu esser original d'en L. Myesier.)

23. De sacramentis ecclesiae.

(És una part de la *Disputatio fidelis et infidelis*, diferent del llibre de *septem sacramentis*).

24. Demonstratio per aequiparantiam.

25. Supplicatio Raymundi professoribus studii Parisiensis.

26. De minori loco ad maiorem.

27. De concordantia et contrarietate.

28. De accidente et substantia.

29. De actu maiori et minori.

30. De novo modo demonstrandi.

31. De maiortate et fine.

Ms. 10565. 8.^a pars magna.

32. Investigatio Jhesu Christi.

(Segona part del llibre *De Deo*).

33. De prima et secunda intentione.

34. De contemplatione Raymundi.

35. Contra Antichristum.

36. Quae lex sit magis bona.

9.^a pars magna.

37. Petitio Raymundi pro conversione infidelium.

38. Petitio Raymundi in concilio generali.

39. De acquisitione Terrae Sanctae.

40. De quinque predicabilibus.

41. De propriis et comunibus actibus divinarum rationum.

42. De infinita et ordinata voluntate.

43. Tercia distinctio libri correlativorum.

44. Liber facilis scientiae.

45. Quaestiones in librum facilis scientiae.*

Tal és el *Electorium* d'en Tomàs d'Arras, del qual n'és un germà petit el *Breviculum* del còdex de Karlsruhe. En quina època ha de situar-se la seva composició? És evident, per de prompte, que el manuscrit del qual reproduim les miniatures és contemporani de Ramón Lull. L'últim episodi de la seva vida a què fa referencia, és l'anada a Bugia (lám. XI), la qual es realitzà en 1307. Això pot donar-nos un terme *a quo* per a fixar la data del manuscrit. Per altra banda, veiem que en ell s'hi aprofita la vida coetania tantes voltes citada, que sabem s'atura en 1311. En la lám. XI parla R. Lull de què ha compost 155 llibres, *tam parvos, mediocres quam magnos*, i aquesta xifra és molt semblant al total de 150 i tants llibres que es detallen en el catàleg

* Aquesta breu indicació no pot esser més que provisional. És indispensable estudiar el còdex de París per a conèixer l'estructura d'aquest compendi i veure com hi està continguda la doctrina lul·liana, destriant els textos originals dels retocats o refosos pel compilador, així com dels comentaris, imitacions o resums d'aquest últim.

de 1311, si és fidel la copia del vol. XXIX de l'*Histoire littéraire de la France*, posat en l'*Electorium* de París (ms. 15450) a continuació de la Vida anònima. Ademés, la figura de R. Lull en les nostres miniatures és molt semblant a la que veiem en la del ms. lat. 3323 de la Nacional de París, que conté el *Liber natalis pueri Jhesu*, dedicat a Felip l'*Hermós* el Nadal de 1310.* Els dos manuscrits són, doncs, relacionats iconogràficament i poden considerar-se germans en quant al temps. Finalment R. Lull féu estada a París des de 1309 a 1311.

Totes aquestes raons m'inclinarfen a creure que en 1310 tingué lloc l'entrevista de Ramón Lull amb el canonge *epitomator*, de la qual en sortiren els tres compendis, però hi ha una dificultat cronològica que no he sabut resoldre. És l'aparició en la miniatura XII d'una reina que pel seu blasó sembla esser la reina Joana de França i de Navarra, muller de Felip l'*Hermós*, la qual morí en abril de 1305, i a la qual presenta son treball el compilador, amb els versos:

«Exiguum munus quod dat tibi pauper amicus,
Recipiat placide tua benigna maiestas.»

Si aquesta reina és veritablement D.ª Joana, i no endevino certament a quina altra reina pot referir-se, la data de l'entrevista representada en la làm. XII ha d'esser anterior a 1305, i s'hauria de posar tal vegada en 1299, any en el qual R. Lull fou a París i en Tomàs d'Arras li dedicà les *Quaestiones Attrebatenses*. Però, llavors, com s'explica la figuració de l'anada a Bugia, realitzada en 1307? ¿No sorprèn, també, la coincidència entre el número de llibres citats en la làm. XI i el dels catàlegs de 1311, posats al principi de l'*Electorium* com si es volgués precisar quins foren els textos copiats a contribució per son autor?

Exposo els meus dubtes, amb la confiança que no faltarà qui pugui esclarir-los.

L'estudi de les làmines pot donar lloc a interessantíssimes observacions. Són el comentari més viu i vigorós que ens ha arribat de la vida de Ramón Lull, i l'única il·lustració gràfica que no desdiu del text palpitant de veritat i emoció de l'anònima vida coetania. El retrat de Ramón Lull que ens donen, podrà esser un xic *poetitzat* pel pintor, però devia correspondre indubtablement a la realitat. És ben cert que la nostra imaginació moderna no es representa d'altra manera la figura del *fantàstic* de llarga barba i ulls ardents que un somnia al llegir sos llibres. En la reduïda serie de retrats d'escriptors que poden presentar les literatures migevals, pocs corresponen com aquest amb tanta força d'expressió a la psicologia i al temperament del personatge.

No soc competent per a entrar en l'estudi artístic de les miniatures, tan realistes en algunes escenes, com plenes d'elegant espiritualitat en altres (vegeu la deliciosa figura de la reina en la làm. XII). Criden fortament l'atenció, per son simbolisme, la làm. V,

* GOTTRON, *Ramón Lulls Kreuzzugsideen*. Berlín, 1912; p. 41. S'hi pot veure un facsimil de la miniatura a què ens referim.

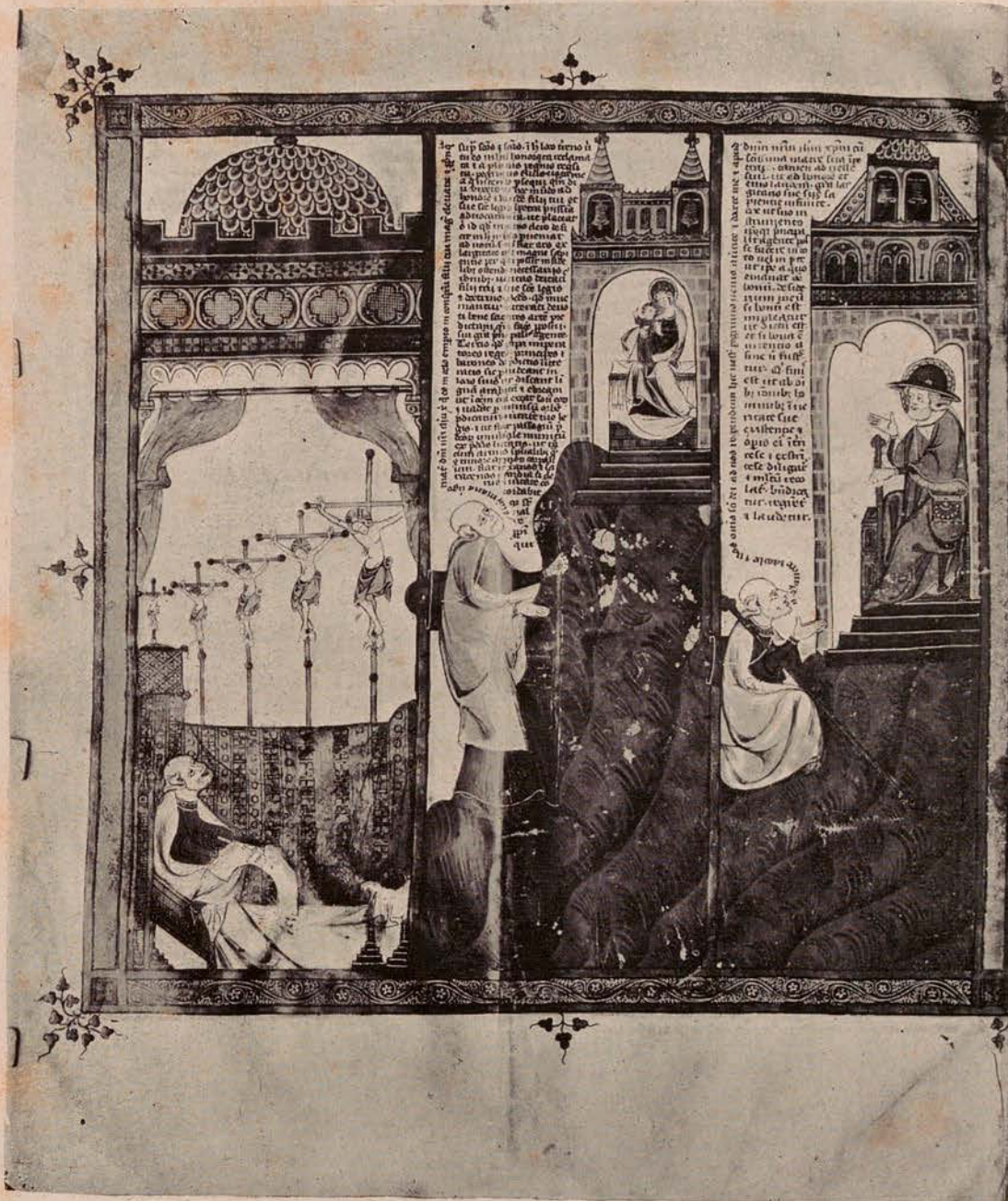

FIG. 7. — VOCACIÓ DE RAMÓN LULL
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lám. I.)

FIG. 8.—RENUNCIA DE R. LULL AL MÓN
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lãm. II.)

FIG. 9. — LA DISPUTA DE R. LULL AMB L'ESCLAU SARRAÍ
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lám. III.)

FIG. 10. — R. LULL AL PUIG DE RANDA I A LA SORBONA
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lám. IV.)

FIG. 11. — REPRESENTACIÓ SIMBÒLICA DE LA DOCTRINA LUL'LIANA
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lám. V.)

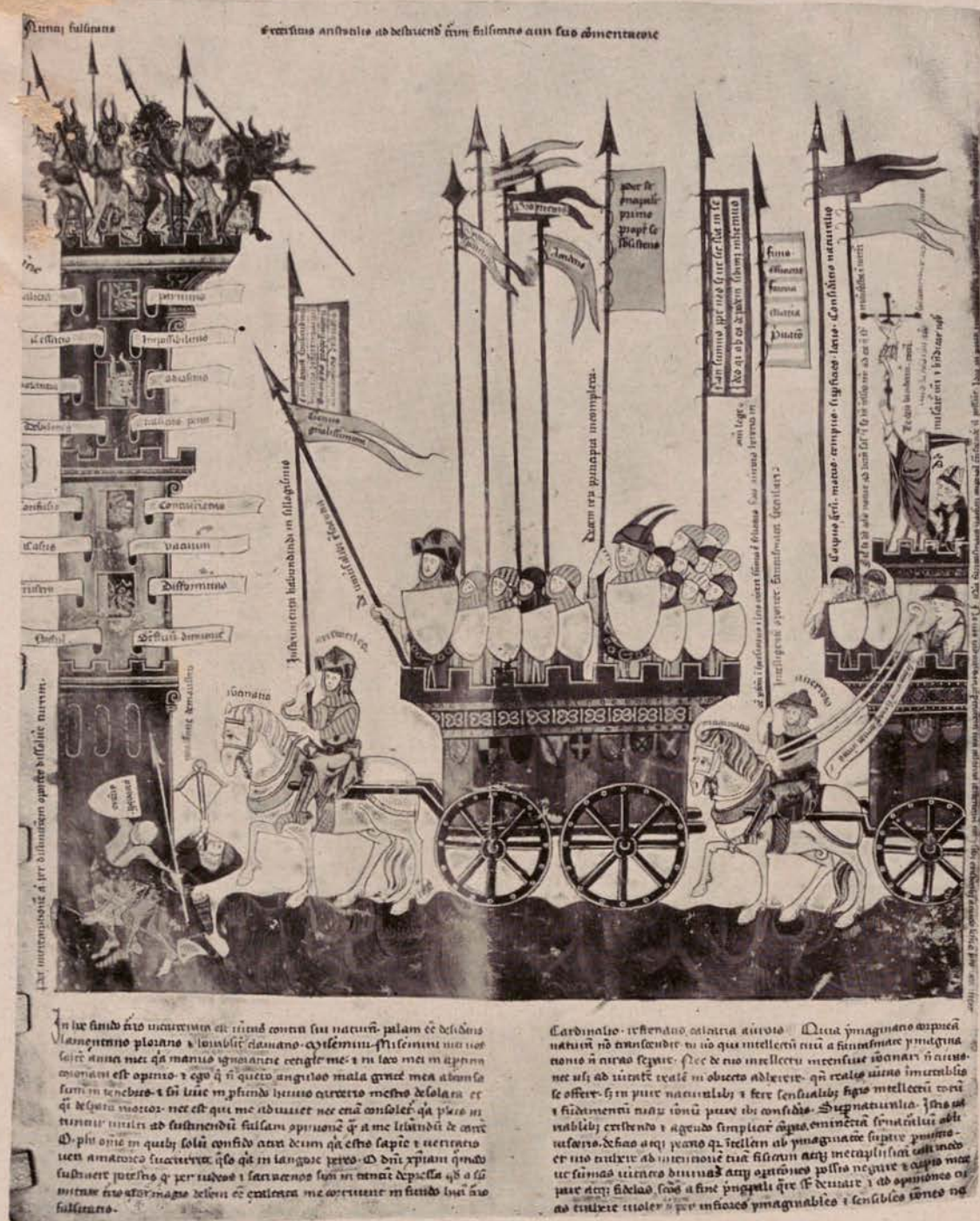

FIG. 12.—L'EXÈRCIT D'ARISTÒTIL I DE SON COMENTADOR ÀVERROES CONTRA LA TORRE DE LA FALSETAT
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lãm. VI.)

FIG. 13. — L'EXÈRCIT DE R. LULL ANANT A LA DESTRUCCIÓ DE LA TORRE DE LA FALSETAT
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe, Lám. VII.)

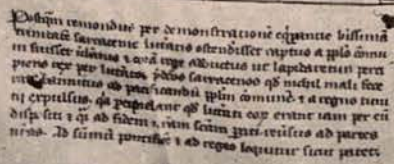

FIG. 14. — R. LULL DEMANA PROTECCIÓ AL PAPA I ALS REIS CRISTIANS
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lám. VIII.)

FIG. 15. — VIATGE DE R. LULL A TUNIC
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lām. IX.)

FIG. 16. — VIATGE DE R. LULL A BUGIA
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lãm. X.)

FIG. 17. — MESTRE RAMÓN I TOMÀS D'ARRÀS
RESOLEN LA REDACCIÓ DELS TRES RESUMS DE LA DOCTRINA LUL'LIANA
(Ms. Sancti Petri, perg. 92 de Karlsruhe, Lám. XI.)

FIG. 18. — TOMÀS D'ARRÀS, ACOMPANYAT DE R. LULL,
PRESENTA ELS SEUS COMPENDIS A LA REINA DE FRANÇA I NAVARRA
(Ms. Sanct Peter, perg. 92 de Karlsruhe. Lãm. XII.)

de la qual ja dona el manuscrit suficient explicació, que copio en l'apèndix, i sobretot les VI i VII. Qui pot esser l'autor de llur disposició? El mateix *compiler*, o sigui el Tomàs d'Arras, en el cas que no sigui errada la nostra atribució? En el comentari explicatiu de la làm. V, una de les més ingenioses, l'autor parla en primera persona. Dificilment es pot aconseguir una representació tan plàstica i tan pintoresca de les abstractes concepcions lul·lianes sobre la ciència i la fe. S'ha d'observar emperò, que aquí l'autor no sembla participar del tot de la creença de Ramón Lull en la demostrabilitat dels misteris de la fe, segons es dedueix clarament del comentari del f. 5 v.º.

Més sorprenents encara, són les làms. VI i VII, que formen un mateix quadre. Representen la torre de la falsetat, atacada per tres carros de guerra ocupats per guerrers que representen els *principis* amb els quals pot combatre's l'error. Els dos primers carros són, segons diu una llegenda, l'*exercitus Aristotelis ad destruendum turrin falsitatis, cum suo comentatore*. Aquest comentador és Averroes, tan combatut per Ramón Lull; i ell és qui guia el carro on va el Sant Pare (!), si bé un cardenal el duu per les regnes, dient: *Socrates amicus, sed magis amica veritas*. Jo no sé si hi ha un document d'igual valor expressiu per a enfocar, penetrant en son esperit, l'averroisme parisenc en el XIII.^èn segle. La llarga i curiosa explicació de sota la làmina, dona la justa interpretació a la figura, que desconcerta de moment, al mostrar formant part de la mateixa comitiva els dos irreconciliables enemics, Lull i Averroes. L'autor es dirigeix al filosof aràbig, dient-li: «*Ecclesia vero firmiter credens quia veram fidem habens se de se in sua veritate sustinens, que significata est per papam elevantem et exaltantem crucifixumque sustinentem per se et per suos cardinales, patriarchas, archiepiscopos, episcopos, decanos, curatos, religiosos in theologia magistros, resistunt impetuoso furori tuo in tuis erroribus. In veritatibus tamen fisicis et methaphisicis ire te permittunt ad turrin falsitatis expugnandum, cum aliis querentibus liberare veritatem Deo dante a carcere falsitatis.*» Darrera d'aquests carros, ve Ramón Lull conduint el seu, precedit de tres trompeters a cavall, amb hàbit franciscà, que personifiquen les tres potencies de l'ànima proclamant la unitat de Déu en la Trinitat. Els costats del carro van adornats amb escuts, vintiu en total, un dels quals porta les barres d'Aragó. No soc entès per a estudiar-los, i potser donarien llum per a conèixer la història d'origen del manuscrit.

Els folis blancs deixats entre mig de les miniatures, semblen demostrar que l'autor es proposava omplir-los amb un comentari explicatiu, tal com va fer en les làmines I i V. És cert, emperò, que en algunes d'elles, l'espai que resta en els marges o en el fons del dibuix és aprofitat per a posar-hi les aclaracions necessàries per a la comprensió de les figures, però els salts que s'observen en la narració i la forma com queda interromput el text en el f. 1, restant mig enlaire el sentit i per omplir la meitat de la segona columna, fan pensar en què l'autor es proposava donar-li major extensió. Les explicacions de les làmines que representen episodis de la vida d'en Lull, són fetes generalment a base de la vida coetania, resumint-la tant sols, aprofitant les seves mateixes paraules. Hi ha alguna cosa nova, com per exemple en el foli 1, l'al·lusió a la dama,

a la qual R. Lull dedicava la seva cantilena, suposant que després fou present a l'acte de renunciar ell a les vanitats del món. Aquesta tradició, recollida pel compilador (*sed audivi dici...*), ¿no podria haver originat després la llegenda de la dama malalta del cranc, que convertí al místic mallorquí? En altres làmines, els comentaris posats en boca dels personatges semblen fets amb frases i conceptes trets d'escrits lul·lians. Cf., per exemple, l'exclamació del sarraí en la làm. 3, elogiant el Corà, que recorda diversos passatges de R. Lull, entre ells un del *Libre del Gentil* (ed. Rosselló, Palma, 1901; p. 242).

No m'he proposat fer altra cosa amb aquestes indicacions, que donar a conèixer entre els nostres lul·listes un dels testimonis més interessants que han arribat fins a nosaltres del prestigi que, en vida seva mateix, voltava la figura de Ramón Lull. No tinc la pretensió d'haver aclarit ni posat de relleu totes les qüestions que presenta l'estudi de tan notable manuscrit, i m'he reduït a fer-ne una lleugera descripció, acompanyant les reproduccions de les seves magnífiques miniatures (figs. 7-18). Gràcies a la intervenció benivolent del Prof. Münzel, director de la Biblioteca d'Hamburg, i a la generositat de la de Karlsruhe, em fou possible estudiar amb tot deteniment el preuat còdex, i obtenir les fotografies que la BIBLIOTECA DE CATALUNYA exhibí en l'Exposició lul·liana a la Universitat. A conseqüència d'això, algunes de les escenes que s'hi representen han començat a divulgar-se en revistes i conferències, però no havien estat encara reproduïdes plegades a Catalunya. Avui ho fem en les planes d'aquest BUTLLETÍ com a modesta contribució de la BIBLIOTECA al sisè centenari de Ramón Lull.

APÈNDIX

I*

(f. 1 a.) «Intentio quare feci fieri picturam subsequentem fuit duplex: prima intentio fuit ut sciretur origo a quo et quomodo orta est ars ista et alie Remondi artes et libri. Alia causa est propter solatium, quia talia inspicere multociens excitant animam ad bene agendum et bona. ¶ Quia dum Remondus esset circa etatem consistencie et adhuc totus in sua vana lascivia et gloria et esset boni ingenii et subtilis intellectu, accidit una die quod ante lectum eius incepit scribere quandam cantilenam quam novam faciebat amore cuiusdam domine quam amore fatuo diligebat; et cum vellet scribere apparuit a dextris et ante faciem ejus figura et similitudo crucifixi. Qui Remondus cepit intra se cogitare quid posset esse. Et hanc cogitationem leviter transiens iterum voluit predictam scribere cantilenam et statim apparuit crucifixus maior quam ante et magis sanguinolentus atque magis vulneratus, et tunc cepit Remondus cogitare quod hoc esse non

* Compari's aquest fragment amb el corresponent del capítol I de la vida coetania llatina (SOLLIER, *Acta B. Raymundi Lulli*, Anvers, 1708, p. 29). D'ordinari coincideixen els dos textos literalment; al començament i a la fi és on s'hi noten diferències. El text s'havia començat a escriure a dues columnes i així està ratllat el pergami, però va quedar en blanc una petita part de la primera columna i tota la segona.

poterat sine causa; sed causam pertransiens leviter cantilenam scribere incipiens, apparuit iterum crucifixus maior quam ante et magis terribilis. Et perterritus Remondus post apparitionem quintam, lectum suum intravit et per totam noctem intra se cogitando quid visiones tociens iterate significare deberent, hinc sibi quoque dictabat mens atque conscientia quod mox relicto mundo domino Jhu Xpo tunc integre deserviret. Illinc vero suam conscientiam ream se prius et indignam Xpi servitio adclamabat vel accusabat, sic quod super hiis nunc secum disputans, nunc attentius Deum orans, laboriosam noctem duxit insomnem. Denique dante patre luminis consideravit Xpi mansuetudinem, pacientiam atque misericordiam quam habuit et habet circa quoslibet peccatores; tunc sic intellexit tandem certissime Deum velle quod Remondus mundum relinqueret Xpoque corde ex tunc integre serviret. Cepit ergo intra se cogitando tractare quod esset servitium maxime Deo placens, et visum est quod melius sive maius servitium Xpo facere nemo posset quod pro amore et honore suo vitam et animam suam dare, et hoc in convertendo ad ipsius cultum et servicium sarracenos qui sua multitudine Xpianos undique circumcingunt. ¶ Sed inter hec ad se reversus, intellexit ad tantum negotium nullam se habere scientiam, utpote qui nec etiam de gramatica aliquid nisi forte minimum didicisse, unde mente consternatus multum cepit dolere. Verum dum ipse mente lugubri hoc devolveret, ecce nesciebat ipse quomodo, sed studens intravit cor eius vehemens ac implens quodam dictamen mentis quod ipse facturus esset. ¶ Postea unum librum meliorem de mundo contra errores infidelium. Veruntamen cum ipse super tali libro faciendo nec formam videret adhuc aliquam neque modum, nimium mirabatur. Quanto tamen ipse super hoc plus et sepius est miratus, tanto fortius instinctus ille seu dictamen faciendi librum predictum inter se crescebat. ¶ Sed rursus considerans quod licet dominus Deus sibi processu temporis faciendi predictum librum gratiam largiretur, parum tamen vel nichil ipse solus facere posset, inde presertim et linguam arabicam quam sarracenorum est propria penitus ignoraret; sed ad hoc venit sibi in mente quod ipse iret ad papam et ad reges etiam et principes xristianos ad excitandum eos ac impetrandum apud ipsos quod construerent in diversis regnis seu provinciis ad hoc aptis, monasteria in quibus electe persone religiose et alie ad hoc ydonee ponerentur ad adiscendum predictorum sarracenorum et aliorum infidelium lingua, ut ex eisdem personis ibidem convenienter instructis in promptu semper assumi possent et mitti persone ydonee ad predicandum et manifestandum predictis sarracenis et aliis infidelibus piam que est in Xpo fidei catholice veritatem. Hiis igitur articulis supradictis in animo suo am firmiter conceptis, videlicet de morte tolleranda pro Xpo convertendo ad eius servicium infideles; de libro supradicto si daret dominus gratiam etiam faciendo, necnon de monasteriis impetrandis pro diversis lingagiis (b) adiscendis, ut superius est pretactum, in crastino mox ascendit ad ecclesiam que non longe ab ibidem distabat, dominum Ihesum Xpū devote flens largitur exoravit, quatinus predicta tria que ipse misericorditer inspiravit cordi suo, ad effectum sibi beneplacitum perducere dignaretur. ¶ Post hoc festinanter confessus et constrictus penitensque ut quod proposuerat auxilium ex sancta Maria matre domini ihesu Xpi et aliorum sanctorum impetraret, peregrinus ad sanctam Mariam de Rope maiori et ad sanctum Jacobum in Compostella et ad quam plures alios causa exorandi dominum pro ipso (sic) ¶ Reversus itaque in die sancti Francisci Maioricas predicante episcopo audiens quomodo beatus Franciscus sua omnia dimisit pro Xpo domino nostro, provocatus exemplo, suis possessionibus derelictis, inde parum pro se et vita sustinenda re-

tinens, suam laxiviam et pannos expolians, induens se de viliori panno quod invenire potuit causa numquam revertendi se induit. Sed audiui dici quod per manum episcopum fuit factum in illa predicatione presente existente domina pro qua cantilenam facere volebat.»

II

EXPLICACIÓ DE LES LÀMINES

Làmina I

El compartiment de l'esquerra representa les aparicions de Crist crucificat mentre R. Lull escriu la poesia amorosa al costat de son llit.

El del mig, la peregrinació de R. Lull a la Mare de Déu de Rocamador.

A l'esquerra, R. Lull en peregrinació davant de Sant Jaume de Galícia, demana que si el seu propòsit és bo, es compleixi i no fracassi.

Làmina II

A l'esquerra, un bisbe predica el sermó de la renúncia de Sant Francesc als béns terrenals; a la dreta, R. Lull reb l'hàbit de mans del bisbe, el qual pronuncia les paraules de la imposició.

Làmina III

Representa en sos tres compartiments la historia del frustrat assassinat de R. Lull per part de son esclau sarraí, i el suïcidi d'aquest en la presó, tal com ho recompta la *Vida coetania* (SOLLIER, c. I, 8, 9).

A l'esquerra disputen R. Lull i l'esclau. Diu el primer: «tu blasfemas quem exaudire deberes Xpistum de quo dicit alcoranus quod Xpiste est filius Dei et spem Dei et quod est melior homo qui umquam fuit nec erit et beata Maria est sancta et fuit virgo ante partum et post partum et quod apostoli sunt sancti et in paradiso. Cur igitur blasfemas Xpistum, sed Macometum qui promittit in alia vita cibum, potum, coytum reginarum et virginum et multa turpia inhonesta?»

Respòn l'esclau: «Nonquid vides Remonde in hoc alcorano quod cum scias legere, intelligere et loqui arabicum, quod pulcrius ditamen nec equale in pulcritudine homo nec angelus possent facere, a quo igitur factum est a Deo solo, et ex quo igitur a Macometo nobis traditus est, undique Dei nuntius et propheta dici potest et exaudiri a Deo, cum pro nobis Deum rogaverit in die iudicii; falsum Xpistum qui predicavit se Deum hominem deificatum, incarnatum, qui dixit Deum tantum et trinum et unum esse?»

En l'escena del mig, el sarraí fereix R. Lull amb l'espasa, dient: «tu mortuus est», i afegint: «doleo quia arabicum te docui, et quare alcoranum et legem Macometi tibi ostendi veram, ut credimus, rationibus necessariis niteris impugnare, et me quare blasfemavi Xpistum percusisti me pedibus». En Lull contesta demanant l'ajuda de Déu.

El tercer compartiment representa com R. Lull trobà el sarraí que ell mateix, tement el càstic de la justícia, s'havia penjat. Diu el primer: «Benedictus dominus

Deus meus qui manus meas innoxias a morte tua liberavit et a consensu mortis tue me immunem conservavit.» En boca del penjat hi ha les paraules : «Plus volo me laqueo suspendere, quam de blasphemia Xpisti vindictam de me faciant xpistiani.»

Làmina IV

A l'esquerra, representa R. Lull en el munt de Randa, exclamant : «O Deus qui tui gratia michi hodie principia substantialia et accidentalia omnium rerum ostendere voluisti et ex illis duas figuras me facere docuisti, concede propitius ut, te semper iuvante et actore, digneris virtutes humane nature dirigere et deducere per principia inventa, ut veritatem tue sanctissime essentie tuarumque dignitatum et operationum earum intrinsecarum et extrinsecarum valeant dare cognoscere et ad tui honorem applicare.»

La segona escena figura l'entrevista de R. Lull i l'àngel, en trajo de pastor (*Vida*, c. II, 11). Diu el pastor : «Remonde, advertas quod principia prime figure sunt in Deo dignitates reales que sine confusione invicem convertuntur simpliciter...»

El tercer compartiment representa Mestre Ramón ensenyant l'Art general, davant d'un públic entre el qual hi figura el *compiler*.

Làmina V

Representació de la doctrina lul·liana.

Al costat de cada un dels nou savis pintats a l'esquerra, hi ha la paraula *quero*, i les preguntes fonamentals següents (a cada una d'elles correspon un filòsof) : «utrum, quid, de quo, quare, quantum, quale, quin, ubi, quomodo et quo». Cada un d'aquests principis es relliga amb la frase «sit vel est», i aquesta, per la seva banda, als nous subjectes que estan en cada un dels esglaons de l'escala de l'esquerra, i són : «Deus, Angeli, celum, homo, imaginativa, sensitiva, vegetativa, elementativa, morale artificium naturale.»

Al llarg de l'escala : «De suposicione. De modo essendi et intelligendi. De modo investigandi. De specificatione generali. De demonstratione. De conditione. De punctis transcendentibus. De maiori finis.»

Ramón contesta, a l'esquerra de la figura : «Vos novem domini qui dubitatis et queritis de novem omnium rerum subiectis et de rebus eorum et operationibus intrinsecis et extrinsecis, immediatis et mediatis, substantialibus et accidentalibus, insensibilibus et sensibilibus, perpetuis et corruptibilibus. Si huc accedere volueritis, scire per artem poteritis Deo dante per canores (sic) artis inventive hic presentes qui intellectum benignum dirigunt, per principia apodictica a turri fiducie a qualibet dubitatione questionum vestrarum, cum illa sint omnium entium principia sive cause, cum etiam in arte exponamus omnes species et diferencias questionum vestrarum, per que vobis clare proculdubis prout intellectui coniuncto possibile est apparebit veritas, quiescere faciens intellectum. Et ad culmen turris per veram fidem vere credendo poterit attingere memoria recolente voluntateque diligente supra vires; vobis tamen et mihi dicit Isayas, quod nisi crediderimus non intelligimus.»

A la dreta de la figura de R. Lull : «Ecce artis principia universalis, simplicia, pri-

mitiva, vera, realia et necessaria substantialia et accidentalia, immediata et mediata, positiva omnium entium et rerum eorum et operationum eorum essendi, operandi et cognoscendi. Quibus bene difinitis et distinctis per mixtionem eorum cum regulis et canonibus, veritas effectuum apparebit, quod potissimum scire ab antiquis philosophis appellatur et nichilominus duas demonstrationes addidimus neccessarias et plures alios modos etiam neccessarios.»

Al costat de l'escala de la dreta : «Ista principia in arte videbitis in duabus figuris I. e. et secunda.»

A dreta i esquerra de la corda que penja de la torre : «Corda intime pietatis et misericordie. Fides tua te salvum facit.» A la dreta de la torre, al llarg : «turris fiducie et veritatis eterne amoris et scientie».

De la corda penja un àngel, que és la «rationalis anima», als peus de la qual s'hi llegeix : *intellectus*. De la seva boca, surten els mots següents : «firmiter credo et veram fidem habeo sic transcendendo».

De l'ala esquerra penja una figureta, la memoria, que diu : «firmiter te plusquam me diligo, domine, set per habitum caritatis ... ad te diligendo tui gratia transcendendo».

De l'ala dreta penja la *voluntas*, que diu : «firmam spem magnam tui gratia habeo, per quam ad te super vim meam transcendendo».

Pengen, més avall, set figures més petites, amb els títols de les set virtuts. Sota la torre, hi ha en vermell, sobre carteles blanques, els noms dels set pecats capitals.

El simbolisme de la làmina l'explica el ms. en la forma següent (f. 5 v.):

«Licet hec figura precedens facta sit ad solacium, tamen metaforice ordinata est ad bonum. ¶ Primi novem philosophi significant novem dubitationes aut decem que cadere possunt in novem subiectis universi qui scribuntur in prima scala et in quolibet eorum que possunt dici res rerum circa quas contingit hominem quandoque errare et directe agere, propter quod dicitur difficile ¶ Propter quas difficultates venit Remundus presentans eius solvere dubitationes eorum per artem suam, scilicet per principia et regulas artis sue. De quibus principiis facit unam scalam ad turrim fiducie appodiatam, sapientie et veritatis. ¶ Altitudo turris significat difficultatem ascendenti et maxime supra turrim, nec attingit turris ad altitudinem trinitatis, et hoc sit ad significandum quod oportet hominem volentem attingere trinitatem, transcendere vires suas naturales et innatas atque artificiales. ¶ Et ideo nec scala que artis est attingit turrim in summo et minus trinitatem, quare a summo descendit Dei manus ad significandum Dei gratiam quam libere ipse infundit ubi vult, cum qua gratia humanus intellectus per fidem a Deo datam transcendit et hoc est quod Isaias dicit, quod nisi credideritis non intelligetis, quapropter signavi intellectum humanum ut angelum per cordam gracie, scilicet per firmiter credere et veram fidem habere, ascendere. Et quia hoc non potest esse cum viciis sed cum virtutibus et quedam virtutes bene possunt per gratiam sicut intellectus transcendere, sicut voluntas humana per caritatem graciosam a Deo datam plus Deum diligit quam omne aliud nec se ipsam et diligit pro amore Dei proximum sicut se ipsam et etiam inimicum et ministrat ei partem bonorum suorum. ¶ Hec autem talis caritas homini voluntati pertinet, que cum sit finita naturaliter, se de se transcendere non potest nisi per caritatem a Deo elevatam, ut dictum est. ¶ Memoria vero potest transcendere nec de se nec potestate nature sue, cum sit finita sicut intellectus et voluntas, sed per gratiam

sperare potest et spem habere elevatam plus quam possit recordari. Et ideo adherent intellectui transcendendo et iuvant alias virtutes non cardinales ascendere cum se ipsis per cordam gratie Dei, quam manus predicta trahit cum tribus predictis cardinalibus. ¶ Et quare trinitas est altior que esse possit cum aliis articulis, vocavi hanc turrim fiducie, sapientie et veritatis.

In fundo huius turris posui in santina et abyssu magis elongato a gloria in profundissimo carcerem perfidorum qui carent virtutibus predictis in ignem descendente se in se regeminantem, in aqua nec per aquam extinguente, ad significandum quod ille ignis sit non ut ignis noster naturalis creatus ad nostram compositionem, sed supernaturalis est et fortior quanto iusticia divina pro pugnando preparavit, propter quod ibi scripsi peccata vel vicia que sunt contraria virtutibus predictis.»

Làmines VI i VII

Les dues formen la mateixa escena. La VI porta com a títol : «Exercitus Aristotilis ad destruendum turrim falsitatis cum suo commentatore.»

El cavall d'Aristòtil porta el nom de *rationatio*, i la seva llança, *Instrumenta habundandi in sillogismis*. El d'Averroes, s'anomena *ymaginacio*, i al costat de la llança s'hi llegeix : «esse perfectum in speculativis et in eis exerceri summa est felicitas. Fides Averrois hereticici in omni lege.» A l'altre costat, diu : «Intelligentem oportet fantasmata sepeculari.» A la dreta de la làmina, quasi al marge, s'hi llegeix : «Ne nos inducas in temptationem tua calcaria refrenamus, nam pluribus existentibus amicis sanctum est preconerare veritatem. Quia fantasmata naturam corpoream transcendere non possunt, ideo in pure intellegibilibus est tuus intellectus offuscatus, o Averrois.»

La làmina VII s'intitula : «Retrobellum et succursus excersitus Remondi Lul de Maioricis ad corruendum turrim falsitatis et ignorantie.» Al costat de la llança de R. Lull es llegeix : «Intelligentem spiritualia oportet sensus et ymaginationem transcendere et multotiens se ipsum.»

Làmina VIII

A l'esquerra, R. Lull demana protecció al Sant Pare i als cardenals. Assegut entre aquests, s'hi veu el *compiler*. A la dreta, es dirigeix exposant son propòsit de creuada espiritual a tres reis, que podrien esser el de França, el d'Aragó i el de Mallorca. L'escut del mig té les barres d'Aragó, i els altres les flors de llir.

Làmina IX

Representa el viatge de R. Lull a Tunísia, en 1292, i la discussió amb els doctors sarraïns. L'explicació de sota la làmina correspon bastant amb el text del c. III, 19, de la *Vida*.

Un dels doctors sarraïns li pregunta : «Tu dicis te bene scire rationes neccessarias probantes veritatem legis xpstianorum et tibi diximus probationes nostre legis Macometi. Dic que fides tribuitur magis esse tenendi.»

Làmina X

Representa el segon viatge a l'Àfrica i la disputa amb el doctor sarraí de Bugia.

Totes les explicacions de la làmina, corresponen amb poques variants al c. IV, 28, 29, 30 de la *Vita* llatina.

El comentari escrit en el marge inferior, que correspòn en les últimes ratlles al c. IV, 28 de la *Vita*, sembla indicar que la làmina VIII hauria d'haver anat entre la IX i la X. Recordi's que el primer viatge a Tunís tingué lloc en 1292, i l'anada a Bugia en 1307. La manera com són representats els insults fets a R. Lull pel poble, semblen inspirats en el text del mateix capítol de la *Vida* coetania.

Làmina XI

Diàleg entre Ramón Lull i l'Epitomator, el qual exposa la conveniència de resumir sos llibres : «Domine, moderni gaudent brevitate, ideo jam preceptum est mihi, prout est possibile bono modo, actuum librorum vestrorum abbreviare sententias intellectu tamen integras, atque alleviare studium et fatigationem oculorum; confusionem significatorum alfabeti demonstrative artis et sexdecim eiusdem artis figuras que confundet intellectum, ecce quod iam postergavi, et 16 figuras et significata litterarum alfabeti huius artis demonstrative. Et de novo artem inventivam veritatis sub quatuor figuris in arte manifestis, et sub presenti alfabeto multum brevi et levi ut patere potest in hoc superiori alfabeto.»

Mestre Ramón contesta presentant-li sos 155 llibres, a lo que replica el canonge : «Nonquid, domine; in multitudine librorum tot generari potest confusio et onus intellectui humano?», i afegeix : «Ideo magister sine presumptione ex omnibus intendo in unum colligere eligendo et ad vestram intencionem finalem deducendo et primam electionem et ex eadem eligere secundam brevior, et ex secunda intendo terciam eligere brevior, quam domine mee regine Francie et Navarre intendo ut debitum presentare.»

Ramón Lull s'hi conforma, mentre no perjudiqui el text, com ja hem indicat més amunt.

Làmina XII

Presentació del *Breviculum* pel canonge, acompanyat de Ramón Lull, que apareix apoïat en una creu, a la jove reina de França i de Navarra, que vesteix de blau, amb la túnica sembrada de flors de llir d'or, mentre les dames que l'acompanyen van habillades en vermell. A les cantonades de la pintura hi ha l'escut de Navarra.

Addició a la nota sobre el Breviculum de Karlsruhe

L'amabilitat de D. Adolf Bonilla i San Martín, catedràtic de la Universitat de Madrid, em va permetre utilitzar les fotocopies dels folis 85-89 del ms. lat. 15450 de la Biblioteca Nacional de París, en els quals es contenen la Vida de l'Anònim amb els dos catàlegs primitius trescentistes. Certes notes que s'hi llegeixen fora text, de mà segurament del canonge Le Myésier, confirmen algunes de les hipòtesis exposades pel meu amic Sr. Jordi Rubió en el seu article. Essent dites fotocopies reducció de l'original, ço que ha augmentat la dificultat de desxifrar aqueixes notes escrites en lletra poc intel·ligible, sobretot en els marges interiors, potser no sempre hauré encertat en la lectura:

f. 89, al capdavant, sota el segon catàleg: *patet numeri et nomina librorum remundi ex quibus omnibus elegi opus presens quod voco electorium quare electus est magna multitudine magistri remundi et ex isto medium et ex medio parvum et* (tres mots il·legibles), la qual cosa confirma plenament la hipòtesi que el ms. de París sigui el *primum Electorium*.

f. 86, també al marge inferior, fent referència a passatges de la Vida de l'Anònim: «*post ivit remundus scribatur usque tempore igitur clementis et est tota ista scriptura pro historia ubi transfretat primo tunicium [lám. IX] et revertitur papam ad reges francie, maioricarum, scicilie, cipri et [lám. VIII] Deinde incipiatur scribere post hec ivit remundus usque ad hinc remundus regressus maioricas et hic incipit istoria ... de transfretatione ... bugie [lám. X] et scribatur totus liber cum numero librorum suorum [lám. XI?]*. Això fa creure que la vida de R. Lull, continguda en el manuscrit parisenc va servir de base per a la redacció de les notes biogràfiques que il·lustren les làmines del *Breviculum* de Karlsruhe. A més, les indicacions d'aquesta nota confirmen la sospita d'En Rubió, que en aquest darrer ms. la lám. VIII hauria d'haver anat entre la IX i la X. De totes maneres els folis blancs que hi ha entre mig de les miniatures no permeten poder precisar més sobre aquests punts. Els passatges indicats que no consten en el *Breviculum* potser s'havien de copiar en aquells folis.

Per últim, he de remarcar que al capdamunt dels ff. esmentats del ms. 15450 de París, diu *Titulus electorii*, i que en el ms. de Karlsruhe, en la lám. VII, dessota els tres cavalls que precedeixen Ramón Lull, hi ha una nota: *deberet esse unus equus tantum* que crec d'igual caràcter de lletra que el que suposo esser del canonge d'Arràs — RAMÓN D'ALÓS.